

Gregor Antoličič, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU

NOVI IZSLEDKI O VLOGI SLOVENCEV V KABINETU PRESTOLONASLEDNIKA FRANCA FERDINANDA IN O SLOVENSKIH INTERPRETACIJAH SARAJEVSKEGA ATENTATA

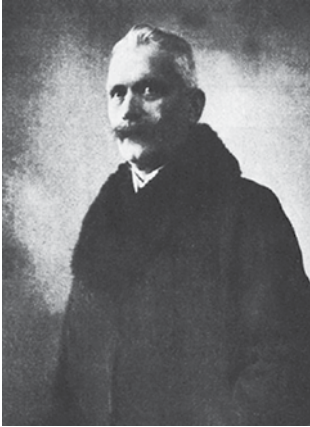
UVOD

Leta 2014 je v Sloveniji – tako kot tudi v drugih državah širom po svetu – prišlo do številnih obeležitev 100. obletnice začetka prve svetovne vojne oziroma vélike vojne, kot so jo imenovali sodobniki. Slovensko zgodovino pisje je v tem času dobilo tudi novo knjigo, ki obravnava prvi žrtvi vélike vojne, avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegovo soprogo Zofijo Hohenberško. Knjiga nosi naslov *Prestolonaslednikova smrt: Po sledih slovenskih interpretacij sarajevskega atentata* in je delo enega vodilnih slovenskih poznavalcev življenja in dela prestolonaslednika Franca Ferdinanda, dr. Andreja Rahtena. Sto let pred delom dr. Rahtena se je slovenskih interpretacij sarajevskega atentata ter predstavitev življenja in dela Franca Ferdinanda lotila že prva slovenska poklicna novinarka Ivanka Anžič Klemenčič v delu *Zločin v Sarajevu: Tragična smrt prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove soproge vojvodinje Hohenberg*. Klemenčičeva, ki je leta 1914 izdala omenjeno knjigo, ni bila edina Slovenka takratnega časa, ki se je zavedala pomena idej in vizij bodočega cesarja. Tako so bili v krog zaupnikov Franca Ferdinanda, imenovan tudi belvederski krog, vključeni posamezni slovenski politiki kot na primer Ivan Žolger in Josip Pogačnik. Tudi drugi pomembni Slovenci takratnega časa, ki niso bili del belvederskega kroga, so bili tako ali drugače povezani s prestolonaslednikom. Najbliže družinskemu življenju prestolonasledniškega para pa je prišel osebni spovednik Zofije Hohenberške, Slovenec Ivan Avguštin Žibert. Omenjene osebe in slovenske interpretacije sarajevskih dogodkov bodo tako predstavljale osrednjo temo pričujočega članka.

PRESTOLONASLEDNIK FRANC FERDINAND D`ESTE IN ZOFIJA HOHENBERŠKA

Franc Ferdinand je bil rojen 18. decembra 1863 v Gradcu. Njegov oče nadvojvoda Karel Ludvik (1833–1896) je bil mlajši brat cesarja Franca Jožefa. Mati Marija Anuncijata (1843–1871) je bila hči kralja Obeh Sicilij Ferdinanda II. in je tako izhajala iz Burbonsko-Sicilijske rodbine. Franc Ferdinand je postal prestolonaslednik šele leta 1896 po smrti očeta, ki je bil uradni prestolonaslednik od leta 1889, ko je storil samomor prestolonaslednik Rudolf, edini sin cesarja Franca Jožefa in njegove soproge Sisi. Franc Ferdinand je bil najstarejši sin, imel pa je še dva brata in eno sestro. Brat Otto Franc Jožef (1865–1906) je bil oče kasnejšega cesarja Karla, ki je postal prestolonaslednik po atentatu na Franca Ferdinanda. Drugi brat Ferdinand Karel Ludvik (1868–1915) je leta 1911 izstopil iz habsburške dedne hiše in se odtlej imenoval Ferdinand Burg. Edina sestra Margareta Zofija (1870–1902) je bila poročena z vojvodo Albrechtom Württemberškim. Iz letnic smrti najožjih sorodnikov Franca Ferdinanda lahko vidimo, da so vsi umrli relativno mladi. Mati mu je umrla, ko je bil star šele sedem let. Vendar oče Karel Ludvik ni dolgo ostal osamljen vdovec in se je leta 1873 poročil z infantinjo Marijo Terezijo, ki je izhajala iz portugalske kraljeve rodbine Braganza in bila hči portugalskega kralja Míguela I. Franc Ferdinand se je na mačeho hitro navezal in imel z njo vse življenje dobre odnose.¹

¹ Demmerle, Eva (2013). *Habsburžani*. Ljubljana: Cankarjeva založba, str. 255; Aichelburg, Wladimir (2014). *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este 1863–1914. Notizen zu einem ungewöhnlichen Tagebuch eines außergewöhnlichen Lebens*. Wien: Verlag Berger, Band 1 (dalje: W. Aichelburg, *Erzherzog Franz Ferdinand*, Band 1), str. 27, 46, 82, 334 in 846; Aichelburg, Wladimir (2014). *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este 1863–1914. Notizen zu einem ungewöhnlichen Tagebuch eines außergewöhnlichen Lebens*. Wien: Verlag Berger, Band 2, str. 140 in 320–321; Aichelburg, Wladimir (2014). *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este 1863–1914. Notizen zu einem ungewöhnlichen Tagebuch eines außergewöhnlichen Lebens*. Wien: Verlag Berger, Band 3, str. 184; Rahten, Andrej (2014). *Prestolonaslednikova smrt: Po sledih slovenskih interpretacij sarajevskega atentata* (dalje: A. Rahten, *Prestolonaslednikova smrt*). Ljubljana: Cankarjeva založba, str. 21; Weissensteiner, Friedrich (1983). *Franz Ferdinand – Der verhinderte Herrscher* (dalje: F. Weissensteiner, *Franz Ferdinand*). Wien: Österreichischer Bundesverlag, str. 58–61; Aichelburg, Wladimir (2000). *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este und Artstetten* (dalje: W. Aichelburg, *Erzherzog*). Wien: Verlagsbüro Mag. Johann Lehner, str. 27.

Josip vitez Pogačnik (1866–1932). (Vir: Dlib.si)

V mladih letih se je Franc Ferdinand učil angleščino, francoščino, madžarščino in češčino, čeprav ni bil ravno nadarjen za jezike. V zgodovini je mladega nadvojvodo poučeval Onno Klopp, nemški zgodovinar in publicist, ki je leta 1866 po porazu pri Sadovi pribežal pred Prusi v Avstrijo. Klopp je kot velikonemški federalist in nasprotnik protestantizma v osovraženi Prusiji videl jedro zla, ki so ga po njegovem mnenju posebljali ljudje, kot sta bila Friderik II. in Bismarck, ter nemška aneksijska in militaristična politika. Nemška politika je tako po njegovem mnenju preprečevala legitimne interese habsburške dedne hiše v nemškem prostoru. Morda je Kloppova federalistična usmerjenost vplivala na mladega Franca Ferdinanda, da je v svojih zrelih letih razmišljal o federalistični preureditvi obdonske monarhije. Hkrati pa je pod Kloppovim vplivom razvil brezpogojno legitimistično gledanje na habsburško dedno hišo kot dinastijo po božji milosti. O ustavnem pravu, ki je bilo prav tako pomembno za njegove kasnejše reformistične načrte, je Franca Ferdinanda poučeval Max Wladimir Beck, poznejši ministrski predsednik avstrijske polovice Avstro-Ogrske. Ob Kloppu in Becku je imel velik vpliv na Franca Ferdinanda tudi njegov učitelj verouka, prošt Godfried Marschall. Le-ta je postal eden izmed najtesnejših svetovalcev prestolonaslednika in ga po naročilu Franca Jožefa celo poskušal odvrniti od poroke z Zofijo Chotek. Prav to Marschallovo posredovanje z namenom preprečitve poroke je povzročilo razpad tesne zveze z nekdanjim učencem.²

Naziv d'Este, ki se pogosto navaja ob imenu Franca Ferdinanda, je ta podedoval leta 1875 od zadnjega modenskega vojvode Franca V. Po njem je podedoval precejšnje premoženje (ob nepremičninah v Rimu, Dunaju in Benetkah tudi posestva na Češkem in Bavarskem ter okoli osem milijonov guldnov), v skladu z oporoko pa je moral nositi naziv Avstrijsko-Estenski. Od leta 1878 naprej je bil prestolonaslednik deležen vojaške izobrazbe. Nameščen je bil pri različnih vojaških enotah širom po monarhiji. V času služenja v avstro-ogrski vojski je večkrat zbolel na pljučih. Zaradi tega se je med letoma 1892 in 1893 na zdravniško priporočilo odpravil na potovanje okoli sveta. Uradno so to potovanje poimenovali znanstvena ekspedicija, saj so tako želeli zatreti vedno pogostejše govorce o slabem zdravstvenem stanju nadvojvode. Potovanje na krovu ladje *SMS Kaiserin Elisabeth* je Franca Ferdinanda vodilo iz Trsta v Indijo, Indonezijo, Avstralijo in na Japonsko. Po daljšem postanku na Japonskem je pot nadaljeval na krovu ladje *Empress of India*. Iz Japonske je tako odpotoval v Kanado in ZDA. V Združenih državah si je med drugim ogledal tudi rene četrti Chikaga in New Yorka. V Evropo se je vrnil na krovu *Bretagne*. Doživetja s potovanja je strnil v dnevniških zapisih, ki jih je stilistično predelal njegov učitelj Wladimir Beck in so nekaj let kasneje izšli pod naslovom *Tagebuch meiner Reise um die Erde 1892–1893*.³

Zdravstveno stanje Franca Ferdinanda se je ponovno poslabšalo v začetku leta 1895. Takrat so ugotovili, da ima akutno tuberkulozo (bolezen, zaradi katere je umrla njegova mati). V sklopu zdravljenja je prestolonaslednik bival tudi v sredozemskih krajih, med drugim na Brionih. Odpravil se je tudi na daljše zdravljenje v Egipt, kjer ga je v letu 1896 obiskal oče. Iz Egipta se je oče odpravil v sveto deželo, kjer je globoko veren Karel Ludvik želel moliti za obolelega sina. Ob tem obisku je Karel Ludvik pil vodo iz reke Jordan in zaradi tega zbolel za tifusom. Franc Ferdinand se je med tem časom že vrnil v Evropo in bival v mestu Territet ob Ženevskem jezeru. Ko je do Franca Ferdinanda prišla vest o očetovem zdravstvenem stanju, je takoj odhitel proti Dunaju. Na poti proti glavnemu mestu monarhije ga je v St. Pöltnu že pričakala mačeha Marija Terezija, ki mu je sporočila, da je oče umrl.⁴

Med zdravljenjem tuberkuloze se je Franc Ferdinand zbližal z Zofijo Chotek (rojena 1. marca 1868 v Stuttgartu), ki je bila hči grofa Buhoslava Choteka, avstro-ogrskega poslanika v Dresdnu. Družina Chotek je pripadala češkemu plemstvu. Najverjetneje sta se spoznala že leta 1887, ko se je Marija Chotek, starejša sestra Zofije, poročila z grofom Jaroslavom Thun-Hohensteinom, ki je bil eden izmed najboljših prijateljev Franca Ferdinanda. Kljub dejstvu, da je Zofija izhajala iz nižjega češkega plemstva in zaradi tega ni bila primerna za ženo bodočega cesarja, se Franc Ferdinand ni uklonil pritiskom s strani cesarja in drugih članov družine in se je 1. julija 1900 poročil z Zofijo. Njegova ljubezen do svoje bodoče žene je šla celo tako daleč, da se je pred poroko odpovedal pravici svojih

2 A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 21–22; Klopp, Onno (1980) v: Neue Deutsche Biographie, Herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 12. Bnd. Berlin: Duncker & Humblot, str. 115–116; Marschall, Godfried (1975) v: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Band 6. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, str. 109–110.

3 A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 22–23; F. Weissensteiner, Franz Ferdinand, str. 64–65, 85–90 in 94.

4 A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 22; F. Weissensteiner, Franz Ferdinand, str. 96 in 104–105.

potomcev do habsburškega prestola. Privolil je v tako imenovani morganatični zakon. Zaradi nižjega plemiškega stanu je bila Zofija s strani dunajskega dvora deležna nenehnega šikaniranja, katerega glavni povzročitelj je bil dvorni komornik Alfred knez Montenuovo. Zaradi tega je med prestolonaslednikom in Montenuovom vladala velika nenaklonjenost. Franca Ferdinanda pa je še toliko bolj jezilo dejstvo, da je v sporih med njima na koncu obveljala komornikova beseda. Prestolonaslednik je seveda besnel zaradi ponižanj, ki jim je bila izpostavljena njegova ljubljena žena. Vrhunec je šikaniranje doseglo šele po atentatu v Sarajevu. Montenuovo je namreč želel pustiti krsto Zofije čakati na dunajski železniški postaji, medtem ko bi se izvajale žalne slovesnosti. Šele po posredovanju novega prestolonaslednika in bodočega cesarja Karla pri Francu Jožefu do tega sramotnega dejanja ni prišlo. Kljub šikaniranju in nevšečnostim, ki sta jih bila prestolonaslednik in njegova soproga deležna, sta vendarle živela srečno družinsko življenje. V njunem zakonu so se rodili trije otroci: Zofija (1901–1990), Maksimiljan (1902–1962) in Ernest (1904–1954). Po razpadu monarhije je sinova v času nemškega *Anschlussa* Avstrije doletela zelo žalostna usoda. Znano je, da Adolf Hitler ni maral Franca Ferdinanda. V knjigi *Mein Kampf* je zapisal, da je bila ironija zgodovine, da je prav »največji prijatelj Slovanov padel pod streli enega izmed njih«. ⁵ Sovražna nastrojenost Führerja do prestolonaslednika pa je imela za posledico, da so njegova sinova zaprli v Dachau (koncentracijsko taborišče v bližini Münchna). Vendar sta kljub trpljenju in ponižanjem, ki sta jih bila deležna, pekel taborišča preživela. Ob vseh posledicah, ki jih je s seboj prinesel atentat v Sarajevu 28. junija 1914, tako ne smemo pozabiti tudi na tri mladoletne otroke, ki so zaradi strelav Gavrila Principa izgubili ljubljena starša. ⁶

Družinskemu življenju Franca Ferdinanda je izmed Slovencev prišel verjetno najbliže duhovnik Ivan Avguštin Žibert, od pomladi 1904 do avgusta 1913 osebni spovednik prestolonaslednikove žene. Žibert je bil rojen 5. junija 1874 v Preski pri Medvodah. Po končani gimnaziji, ki jo je obiskoval v Celju, je med letoma 1897 in 1900 študiral bogoslovje v koroškem benediktinskem samostanu Šentpavel v Labotski dolini. Nato je bil sprejet v benediktinski red ter med letoma 1901 in 1904 študiral zgodovino in umetnostno zgodovino na dunajski univerzi. 21. marca 1904 je uspešno zagovarjal disertacijo z naslovom *Die Opposition gegen die Minoriten und Dominikaner im 13. Jahrhundert in Deutschland und Paris*. Že v času študija se je Žibert posvečal tudi knjižničarstvu in se 1. aprila 1904 kot praktikant zaposlil v Avstrijski univerzitetni knjižnici na Dunaju. Leta 1914 je postal bibliotekar. Po razpadu monarhije je bil 24. decembra 1918 kot *Nenemec* ⁷ odpuščen iz knjižnice. V novonastali Kraljevini SHS je nato nadaljeval bibliotekarsko delo in bil od novembra 1920 do upokojitve leta 1925 zaposlen v Narodnem muzeju v Ljubljani. Sprva je delal kot knjižničar, od leta 1923 pa kot kustos. Ob svojem delu v Avstrijski univerzitetni knjižnici je bil Žibert torej 9 let nastavljen pri grajski kapeli na Belvederu (rezidenca Franca Ferdinanda in njegove družine) kot spovednik prestolonaslednikove žene. Franc Ferdinand in njegova soproga sta slovela kot globoko verna katoličana. O tem so poročali tudi različni slovenski časniki. Po usodnem atentatu v Sarajevu je Žibert v letu 1918 izdal knjižico z naslovom *Der Mord von Sarajevo und Tizzas Schuld am dem Weltkriege. Die serbischen Warnungen und eine »schwierige« gerichtliche Untersuchung. [Die Wiener Schmähbriefe im Jahre 1914.] Zwei Beiträge über die Notwendigkeit einer ehrlichen Demokratie und Völkerverständigung*. Ta študija išče vzroke drugje, kot to velja za uveljavljeno zgodovinopisje. V njej Žibert nazorno prikazuje sovražno razpoloženje dvornih krogov, ki je bilo nastrojeno predvsem proti prestolonaslednikovi ženi in seveda tudi proti Francu Ferdinandu samemu. Nadalje Žibert kritizira zanemarjanje srbskih svaril pred njunim obiskom Sarajeva in sporno opustitev varnostnih ukrepov ob obisku. Iz naslova Žibertove knjižice lahko razberemo, da je bil po njegovem mnenju István Tisza glavni negativec v ozadju sarajevskih dogodkov. Tisza je v času predvečera prve svetovne vojne veljal za najvplivnejšega madžarskega politika. Ogrsko vlado je najprej vodil med letoma 1903 in 1905, nato pa ga je cesar ponovno imenoval junija 1913. Povsem jasno je, da si Franc Ferdinand in Tisza nista bila preveč naklonjena. Prestolonaslednik, ki je bil nasprotnik dualistične ureditve države,

Ivan Šusteršič (1863–1925).
(Vir: Dlib.si.)

⁵ Hitler, Adolf (1943). *Mein Kampf*. Zwei Bände in einem Band. München: Zentralverlag der NSDAP, str. 174.

⁶ W. Aichelburg, Erzherzog, str. 29 in 43; A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 23, 45, 90–92 in 135; Reifenscheid, Richard (1990). *Die Habsburger in Lebensbildern: Von Rudolf I. bis Karl I.* Graz-Wien-Köln: Verlag Styria, str. 338–340; Rahten, Andrej (ur., 2013). *Žibertova teorija zarote* (dalje: A. Rahten, Žibertova teorija zarote). Ljubljana: Založba ZRC, str. 7–8.

⁷ A. Rahten, *Žibertova teorija zarote*, str. 6.

Ivan Žolger (1867–1925).
(Vir: Dlib.si.)

seveda ni bil na isti valovni dolžini kot najvišji predstavnik Madžarov, ki so s sprejetjem dualizma dosegli vrhunec svoje politične moči v monarhiji. Žibert gre v svoji knjižici celo tako daleč, da za malomarnost pri zagotavljanju prestolonaslednikove varnosti v Sarajevu krivi Tiszo. Zaradi tega je tudi prišel do sklepa, da so »prestolonaslednika zvalili v past in je tam padel kot žrtev madžarske politike do južnih Slovanov«. ⁸ Žibert, ki se je takoj po atentatu lotil raziskovanja ozadij dogajanja v Sarajevu, je od marca 1915 z izsledki svojih raziskav hodil na policijsko direkcijo in deželno sodišče kot tudi na sam dvor. Vse omenjene institucije je želel prepričati, da je bilo treba temeljito raziskati grožnje, ki jih je bila pred smrtjo deležna prestolonaslednikova žena. Na Dunaju so namreč že pred atentatom krožili različni pamfleti, ki so zelo grobo in nesramno obračunavali z Zofijo. Zanimiv je tudi članek, ki je bil objavljen v Narodnem dnevniku leta 1926. Zadnji del članka, ki obravnava ozadje sarajevskih dogodkov, se namreč glasi: »Mogoče je, da so vedeli za priprave za atentat vsi, a vsi so molčali, ker je imel eden ta, drugi zopet kakšen drugi interes na tem, da se izvrši.« ⁹ V podporo takšni trditvi so v članku, ki je bil povzet po milanskem časniku Secolo, navajali podatek, da je vladni komisar za Hrvaško v Budimpešti Beno Klobučarić že en mesec pred atentatom dobil anonimno pismo. V njem je menda bil omenjen atentat, a je Klobučarić dobil nalogo, da naj zadeve ne jemlje resno. Klobučarić naj bi dobil celo neko ovadbo iz Dunaja, v kateri je bilo omenjeno Principovo ime. Vendar mu je menda Tisza ukazal, da se naj naredi nevednega. Omenjeni članek in Žibertova knjižica dajeta zanimiv vpogled v manj znano dogajanje v ozadju sarajevskih dogodkov, vendar zaradi pomanjkanja zgodovinskih dokazov ne spreminjata ustaljenih pogledov na dogajanje v Sarajevu. ¹⁰

V okviru družinskega oziroma zasebnega življenja prestolonasledniškega para velja omeniti še enega Slovence. Znameniti arhitekt Maks Fabiani je namreč po naročilu Franca Ferdinanda preuredil vrtove na gradu Konopište. Prestolonaslednik ga je najel leta 1902. Pri delu je Fabianiju pomagala tudi Zofija Hohenberška, ki se je izkazala še zlasti pri ureditvi Parka vrtnic. Z izborom kipov za park je nadvojvodinja želela posnemati značaj Franca Ferdinanda. Dianin kip bi naj tako simboliziral njegovo strast do lova, Neptunov pa ljubezen do morja. Fabiani je v očeh prestolonaslednika veljal za enega najbolj priljubljenih arhitektov v državi, po pričevanju njegovih potomcev pa bi naj po prevzemu oblasti Franc Ferdinand Fabianija celo imenoval za ministra za kulturo in izobraževanje. Pomladi leta 1914, kratek čas pred atentatom, je prestolonaslednik Fabianija zadožlil, naj s kulturnozgodovinskega vidika preuči njegove gradove. Drugačno pa je bilo mnenje Franca Ferdinanda o danes morda še bolj slavnem in poznanem Jožefu Plečniku. Očitno prestolonaslednik ni bil navdušen nad Plečnikovo arhitekturo, saj je njegovo cerkev Svetega Duha na dunajskem Ottakringu primerjal z ruskim kopališčem, hlevom, senikom in Venerinim templjem. ¹¹

SLOVENC V KROGU FRANCA FERDINANDA

Franc Ferdinand je v začetku leta 1898 (septembra istega leta je bila v Ženevi ubita soproga Franca Jožefa) veljal za popolnoma ozdravljenega. Zaradi tega ga je 29. marca cesar imenoval za svojega vojaškega namestnika. Franc Ferdinand je tako dobil tudi lastno vojaško pisarno. Ta pisarna je v naslednjih letih postopno postala pomemben dejavnik v javnem življenju obdonavske monarhije, čeprav razen vojaških zadev ni imela nikakršnega neposrednega vpliva na politično dogajanje. Leta 1913 je Franc Ferdinand nato postal generalni inšpektor avstro-ogrske vojske. ¹²

Kot rečeno že v uvodu, se slovenski zgodovinarji od smrti prestolonaslednika naprej niso lotevali pisanja biografije Franca Ferdinanda. Šele delo dr. Andreja Rahtena predstavlja mejnik v slovenskem zgodovinopisju in odpira nova poglavja gledanja Slovencev na našega nekdanjega prestolonaslednika. Če je slovensko zgodovinopisje čakalo skoraj 100 let do izida temeljnega dela o Francu Ferdinandu, pa so za naše zgodovinopisje zanimivi, poleg prevodov tujih knjig, predvsem spomini slovenskih politikov, ki so živeli v času delovanja prestolonaslednika. Med spominskim gradivom slovenskih politikov, tako ugotavlja dr. Rahten, se je najbolj zavzeto lotil preučevanja življenja Franca Ferdinanda Ivan Hribar (1851–1941). Slednji je bil v času habsburške monarhije znan predvsem kot

⁸ Žibert, J[ohann] A[ugustin] (1918).

Der Mord von Sarajevo und Tiszas Schuld an dem Weltkriege. Die Serbischen Warnungen und eine »schwierige« gerichtliche Untersuchung. [Die Wiener Schmähbriefe im Jahre 1914.] Zwei Beiträge über die Notwendigkeit einer ehrlichen Demokratie und Völkerverständigung. Wien: Samozaložba, str. 25.

⁹ O sarajevskem atentatu, Narodni dnevnik, št. 168, 30. 7. 1926, str. 2.

¹⁰ A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 87–92, 94, 100–101; A. Rahten, Žibertova teorija zarote, str. 4–6, 10 in 15; O sarajevskem atentatu, Narodni dnevnik, št. 168, 30. 7. 1926, str. 2.

¹¹ A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 103–104.

¹² Prav tam, str. 22; W. Aichelburg, Erzherzog, str. 28; F. Weissensteiner, Franz Ferdinand, str. 200 in 205; W. Aichelburg, Erzherzog Franz Ferdinand, Band 1, str. 944.

dolgoletni ljubljanski župan (1896–1910), ki je bil zaslužen za popotresno obnovo Ljubljane. Vendar leta 1910 cesar ni potrdil njegove zadnje izvolitve za župana. Hribar je namreč padel v cesarjevo nemilost zaradi delovanja v času protinemških demonstracij leta 1908. Hribar, ki je bil velik domoljub, leta 1941 ni prenesel italijanske okupacije Ljubljane in je zaradi tega storil samomor. Zavrt v jugoslovansko zastavo je skočil v Ljubljano. Hribar se je prvič srečal s Francem Ferdinandom, ko se je slednji vozil na zdravljenje v Egipt. Po naključju je Hribar med vožnjo iz Ljubljane proti Trstu sedel v istem vagonu kot Franc Ferdinand. Do srečanja med njima je prišlo malo pred Divačo. Po vljudnem pozdravu sta se zapletla v pogovor o Škocjanskih jamah in podzemnih lepotah Krasa. V svojih spominih je Hribar prestolonaslednika ob njunem prvem srečanju opisal takole: »Njegovo neprisiljeno obnašanje in njegova prijaznost sta me prijetno iznenadila, ni torej čuda, da se mi je njegov vodeni pogled, sicer pa markantni obraz, ki je imel takrat nekam bolehnne poteze, trajno utisnil v spomin. Sam pri sebi sem ga – sam na pljučih bolan – blagroval, da mu je mogoče iti si zdravja iskat pod milo egiptovsko podnebje.«¹³ Nekaj let kasneje je Hribar videl prestolonaslednika ob splavitvi avstro-ogrske vojaške ladje v Trstu. Tedaj je Franc Ferdinand nanj naredil drugačen vtis. Hribar v svojih spominih piše: »In začudil sem se. Nekdanji slabotni in videzno bolehlavi nadvojvoda postal je krepak mož, čegar polna lica so razodevala zdravje. Toda ona neprisiljenost in brezskrbnost, ki ju je razodeval njegov obraz ob mojem pomenku med vožnjo mimo Divače, sta izginila. Zato pa se mi je zdelo, da vidim na njem odtенок prevzetne visokosti, pomešan s temnim oblakom neizpolnjenih želja. Skratka: bivši nadvojvoda mi je bil vzor prijaznosti; tedanji prestolonaslednik molčeča, a grozeča sfinga.«¹⁴ Na splošno Hribar v svojih spominih ne zavzema pretirano prijaznih stališč do prestolonaslednika. Po njegovem mnenju je bil Franc Ferdinand: »... strog človek osornega obnašanja, ki ni trpel nikakega ugovora, nikari že odpora. Pri tem je bil jako samosvoj, trmast in molčljiv. Kadar je izpregovoril, bila je vsaka njegova beseda zapoved.«¹⁵ Vendar je Hribarjevo slabo oceno prestolonaslednika treba gledati v širšem kontekstu. Sam je imel slabe izkušnje s Habsburžani (že omenjeno neimenovanje za župana s strani cesarja), hkrati pa je svoje spomine izdal leta 1928 v okviru Kraljevine SHS, kjer je bilo seveda nekdanje vladarje treba prikazati v negativni luči.¹⁶

Kljub dejstvu, da je Franc Ferdinand dobil lastno vojaško pisarno, Franc Jožef ni bil navdušen nad delitvijo oblasti z nečakom. V pismu svoji dolgoletni sopotnici Katharini Schratt (ta ga je tolažila pred smrtjo žene in po njej) je cesar zapisal: »Rad bi odstopil, če bi imel zaupanja polnega sina, v korist tega nevarnega norca pa nikoli.«¹⁷ Tako se je z leti tekmovalnost med Hofburgom oz. Schönbrunnom (cesarjeva stranka) in Belvederom (stranka Franca Ferdinanda) krepila. Med strankama oziroma cesarjem in prestolonaslednikom pa ni prišlo samo do tekmovalnosti, ampak tudi do razhajanj v temeljnih pogledih na ureditev države. Franc Ferdinand je s skepsjo gledal na dualistično ureditev države in kompromis z madžarsko politično elito iz leta 1867. Cesar pa je v dualizmu videl svoje zadnje veliko politično dejanje in se zaradi tega od leta 1867 naprej raje posvečal preureditvi arhitekturne podobe cesarske prestolnice kot reševanju nacionalnih problemov. Tudi Hribar v svojih spominih opozarja na napeti odnos med prestolonaslednikom in cesarjem: »V resnici je bil prestolonaslednik nekaj časa res le protivnik Madjarov. To pa največ zato, ker je mrzil cesarja Frana Josipa, ki je bil popolnoma pod njihovim vplivom.«¹⁸ Nesoglasja znotraj vladarske hiše so tako postala eden izmed razlogov za razpad monarhije. Franc Ferdinand je ob dualizmu prav tako nasprotoval kakršnemukoli pretiranem nacionalizmu, pa naj je bil to madžarski, češki ali celo nemški. Prestolonaslednik je v dualizmu videl le prvi korak na poti do popolne in pravične federalizacije države. Kot smo že povedali, je Franc Ferdinand na svojem potovanju okoli sveta obiskal tudi Združene države Amerike. Tam je videl, kako so lahko pravice posameznih zveznih držav združljive z vrhovno oblastjo unije. Po njegovem mnenju bi lahko podobno uredili monarhijo. Vsaka dežela bi lahko v okviru svojih zgodovinskih meja predstavljala avtonomno pokrajino. Tako kot je bil dualizem prvi korak k federalizaciji države, so Franc Ferdinand in njegovi zaupniki v belvederskem krogu razmišljali o drugem vmesnem koraku. Pojavila se je namreč ideja o trializmu. Ven-

Ivan Avguštin Žibert (1874–1945). (Vir: Dlib.si.)

13 Hribar, Ivan (1983–1984). Moji Spomini, I-II, uredil Vasilij Melik. Ljubljana: Slovenska matica, tu II (dalje: I. Hribar, Moji Spomini II), str. 375.

14 Prav tam, str. 375–376.

15 Prav tam, str. 376.

16 A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 25; I. Hribar, Moji Spomini II, str. 374–377.

17 Rumpler, Helmut (1997). Eine Chance für Mitteleuropa. Österreichische Geschichte 1804–1914. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie. Wien: Ueberreuter (dalje: H. Rumpler, Eine Chance), str. 559.

18 I. Hribar, Moji Spomini II, str. 377.

Nadvojvoda Franc
Ferdinand d'Este.
(Hrani: Pokrajinski arhiv
Maribor.)

dar sta glede trializma obstajali dve možnosti. Prva je želela zadostiti starim zahtevam Čehov po več enakopravnosti. Nastala bi avstro-ogrsko-češka država. Druga možnost je bila vključitev južnih Slovanov v trojedino državo. Po tem načrtu pa bi nastala avstro-ogrsko-jugoslovanska država. Vendar je treba poudariti, da navedena imena za preurejeno monarhijo nikoli niso prišla v poštev, saj je že poimenovanje avstro-ogrsko spominjalo na delitev monarhije. Že ti dve možnosti trialistične ureditve države kažeta na različna mnenja sodelavcev prestolonaslednika znotraj belvederskega kroga. Na kritičen odnos prestolonaslednika do vpliva Madžarov in krepitev nemškega nacionalizma je opozoril tudi Fran plemeniti Šuklje, ki je v svojih spominih o nazorih Franca Ferdinanda zapisal: »Saj je jasno uvideval, da pod vlado odrevenelega starca Franca Jožefa starodavna habsburška država kar drvi proti prepadu! Madjare je sovražil, istotako so mu bili zoprni nemški radikalci, ki so poleg svojih političnih izgrediv žalili njegovo živo katoliško prepričanje.«¹⁹ Zgodovinske reformne načrte Franca Ferdinanda ocenjuje različno. Vendar pa velja poudariti, da se je prestolonaslednik zavedal moči sodobnih narodnopolitičnih gibanj za enakopravnost posameznih narodov habsburške monarhije.²⁰

Za uvedbo trializma, seveda tiste druge različice z jugoslovansko enoto, so se seveda zavzemali tudi nekateri slovenski in hrvaški politiki. Vendar so se zavedali, da od ostarelelega cesarja ni bilo pričakovati takšnih velikih reform. Zaradi tega so polagali svoje upe v prestolonaslednika oz. bodočega cesarja. Rahten v svoji knjigi iz nekaterih slovenskih pričevanj sklepa, da je bil Franc Ferdinand naklonjen Slovincem tudi v kontekstu trialističnih načrtov. Vendar je treba poudariti, da so imeli Slovenci v prestolonaslednikovih načrtih v primerjavi s Hrvati podrejen položaj. A to ne pomeni, da se Franc Ferdinand ni zavedal pomena Slovencev v okviru jugoslovanskega vprašanja. Zaradi tega je seznam slovenskih politikov, ki so upali, da bo prestolonasledniku uspelo reformirati državo, precej obširen in vsebuje znana imena takratne slovenske politične elite. Med njimi je tudi dr. Anton Korošec, ki je marca leta 1910 branil Franca Ferdinanda pred napadi socialdemokratskega voditelja Viktorja Adlerja. Korošec je v parlamentu izjavil: »Vsak čevljarški vajenec ima pravico povedati svoje v politiki, nasledniku na prestolu pa se to odreka.«²¹ S temi besedami je Korošec obtožil Adlerja, da želi kratiti pravico prestolonaslednika, da se ukvarja s politiko.²²

Trialistična ideja preureditve monarhije je bila zelo blizu tudi Ivanu Šusteršiču (1863–1925). Ta je od leta 1912 do oktobra 1918 zasedal mesto kranjskega deželnega glavarja. Že nekaj let pred Šusteršičevim nastopom na mesto kranjskega deželnega glavarja, natančneje leta 1909, je prišlo do srečanja med njim in prestolonaslednikom. V tem času je Šusteršič poslal Francu Ferdinandu tudi trialistični memorandum. V njem je poskušal utemeljiti združljivost interesov habsburške dinastije. Tako je zapisal: »Naš državnopravni program je trializem. Zavzemamo se zanj ne le iz narodnih, temveč tudi iz dinastičnih vzrokov; kajti pretežna masa slovenskega ljudstva je cesarju zvesta in stremi za veliko, mogočno monarhijo pod žezlom habsburške dinastije.«²³ Šusteršič je v omenjenem memorandumu tudi zapisal, da je ležala prihodnost Avstro-Ogrske na Jadranu in Balkanu. Glede na razplet dogodkov po juniju 1914 vidimo, kako zelo prav je imel Šusteršič v svoji oceni pomena Balkanskega polotoka za prihodnost habsburške monarhije. V letih po pripravi trialističnega memoranduma se je Šusteršič ob podpori Janeza Evangelista Kreka trudil povezati slovenske katoliške narodnjake s hrvaškimi pravaši pod trialistično zastavo. Vrhunec teh prizadevanj predstavlja združitev Vseslovenske ljudske stranke in Vsepravaške organizacije 20. oktobra 1912 v Ljubljani. To združitev je v memorandumu za cesarja pozdravil tudi Franc Ferdinand.²⁴

Prestolonaslednikov belvederski krog je k sodelovanju pritegnil tudi nekatere slovenske politike. Med slednje lahko štejemo podpredsednika dunajskega parlamenta (1908–1918 s krajšim presledkom v letu 1909) Josipa viteza Pogačnika, ki je bil leta 1897 izvoljen v državni zbor in leta 1901 v kranjski deželni zbor. Oba mandata je obdržal do konca monarhije. V času delovanja na Dunaju si je pridobil velik ugled in priljubljenost v parlamentarnih krogih. Med letoma 1910 do 1912 mu je kot predsedniku vojnega odseka poslanske zbornice uspelo sprejeti nove vojne zakone. Zaradi tega je bil 9. septembra 1912

¹⁹ Šuklje, Fran (2010). Sodobniki, mali in veliki. III. del spominov, uredil Andrej Rahten. Ljubljana: Slovenska matica, str. 251.

²⁰ A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 26–28; W. Aichelburg, Erzherzog, str. 55–56; H. Rumpfer, Eine Chance, str. 558–560.

²¹ Dedijer, Vladimir (1966). Sarajevo 1914 (dalje: V. Dedijer, Sarajevo 1914). Ljubljana: DZS, str. 164

²² A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 56, 136; V. Dedijer, Sarajevo 1914, 163–164.

²³ Šusteršič, Ivan (1922). Moj odgovor (dalje: Dr. Ivan Šusteršič, Moj odgovor). Ljubljana: Samozaložba, str. 63.

²⁴ Pleterski, Janko (1998). Dr. Ivan Šusteršič 1863–1925. Ljubljana: Založba ZRC, str. 11 in 486; A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 59; Dr. Ivan Šusteršič, Moj odgovor, str. 63–65.

povzdignjen v viteški staž. Ker je dobro poznal vojaške razmere v monarhiji, je bil Pogačnik pritegnjen tudi k sodelovanju znotraj belvederskega kroga. Leta 1911 je načelnik vojaške pisarne prestolonaslednika Alexander Brosch von Aarenau pripravil neformalni seznam bodočih ministrov. Na tem seznamu se je dvakrat pojavil Pogačnik in enkrat Franc Saleški Povše. Slednji je bil v državni zbor izvoljen leta 1891 in tam ostal vse do svoje smrti leta 1916. Kot odličen poznavalec kmetijstva je s stalnim posredovanjem pri kmetijskem ministrstvu dosegel marsikatero pridobitev za Kranjsko. V parlamentu si je prizadeval za uvedbo zavarovanja kmetijskih delavcev v primeru nezgode in bolezni.²⁵

Med slovenskimi politiki pa je najtesneje sodeloval z belvederskim krogom in prestolonaslednikom štajerski pravnik Ivan Žolger (1867–1925). Slednji je leta 1898 objavil delo *Österreichisches Verordnungsrecht*. V tem delu je dokazal, da je bilo možno habsburški monarhiji vladati na podlagi XIV. člena *Temeljnega državnega zakonika* tudi brez parlamenta. Istega leta je postal koncipist pri ministru za uk in bogočastje na Dunaju. Od leta 1902 je bil ministrski podtajnik in leta 1905 je postal ministrski tajnik. Leta 1908 pa je postal sekcijski in leta 1911 ministrski svetnik. Leta 1911 je izšlo tudi Žolgerjevo glavno delo z naslovom *Der staatrechtliche Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn*. Prav zaradi te knjige in dobrega poznavanja pravnih razmerij med obema deloma monarhije je prestolonaslednik prosil Žolgerja, naj mu napiše manifest. Z njim je Franc Ferdinand želel kljubovati madžarskim težnjam po širitvi pristojnosti Madžarske na račun enotnosti monarhije. Žolger je kot ministrski podtajnik vodil tudi državnopravni oddelek in bil svetovalec predsednika državnega zbora v zadevah pravnega položaja Bosne in Hercegovine (Avstro-Ogrska je to pokrajino anektirala leta 1908). Prestolonaslednik bi naj Žolgerju dal celo vedeti, da ga bo po prevzemu prestola imenoval za načelnika cesarske kabinetne pisarne. Po smrti Žolgerja leta 1925 je časnik Slovenec objavil zanimiv članek, v katerem so po pričevanju Žolgerjevega češkega sodelavca zapisali: »delo Žolgerjevo /.../ je vzbudilo Franc Ferdinandovo pozornost za dr. Žolgerja. Povabil je Žolgerja k sebi in se z njim temeljito razgovoril o vseh trenutno važnih političnih vprašanjih. Odslej je bil Žolger pogostoma v gosteh v belvederski palači.«²⁶ Atentat v Sarajevu je prekrizal tudi bodočo Žolgerjevo poklicno pot. Vendar je kljub smrti prestolonaslednika nadaljeval svojo kariero in bil 30. avgusta 1917 imenovan za ministra brez listnice. Žolger je tako postal v zgodovini habsburške monarhije edini Slovenec in celo edini južni Slovan, ki mu je uspelo doseči ta položaj. Po različnih nesoglasjih s takratnim ministrskim predsednikom Seidlerjem je bil s položaja ministra odstavljen 6. maja 1918.²⁷

ODZIVI SLOVENSKEGA POLITIČNEGA VRHA OB ATENTATU IN SLOVENSKE INTERPRETACIJE SARAJEVSKEGA ATENTATA

Po sarajevskem atentatu je bila slovenska politika enotna v obsodbi terorističnega dejanja. Tudi naslovnice slovenskega časopisja so bile polne žalovanj za prestolonaslednikom in njegovo ženo. V Slovincu so zapisali: »Dva napada na prestolonaslednika FRANC FERDINANDA. Prestolonaslednik in njegova žena mrtva! Avstrija – njeni moči in vplivu je bilo posvečeno vse prestolonaslednikovo življenje. /.../ Njegov cilj je bila moč, velikost Avstrije – zrlji smo zato nanj z upanjem tudi avstrijski Slovani. Tisti, ki si Avstrijo predstavljajo, da bi en narod z nasilstvom vladal nad drugim, mu niso bili prijatelji, on pa ne prijatelj njihovih stremeljenj, ki so največja nevarnost za državo.«²⁸ Odziv deželnega glavarja Šusteršiča na atentat je bil prav tako zelo čustven. Če upoštevamo dejstvo, da je Šusteršič v Francu Ferdinandu videl edino realno politično možnost za južne Slovence, je čustven odziv logičen. V govoru, ki ga je imel 1. julija 1914 pred kranjskimi deželnimi poslanci, je dejal: »Umorjen je plemeniti nadvojvoda Franc Ferdinand. /.../ Umorjena je njegova preblaga soproga /.../. Padla sta kot plemeniti žrtvi perfidne zarote bestialnih izvržkov človeštva /.../. Dežela Kranjska se je odela v črni plašč žalovanja /.../ Neizmerna je izguba, ki s prerano smrtjo prestolonaslednika Franca Ferdinanda zadene prejasno cesarsko hišo /.../. In kar ga je nam, na jugo habsburške monarhije, še posebno približalo našemu čustvovanju: imel je gorko srce za te naše dežele, razumeval je njihove potrebe in vedno ga je vlekle na jug – kjer je žalibog našel svoj prezgodnji grob /.../«²⁹ V govoru je poleg citiranega Šusteršiča ostro napadel tudi veliko-

25 A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 31–32 in 130; Josip vitez Pogačnik, v: Slovenski biografski leksikon, 7. zv. Peterlin – Pregelj, C. France Kidrič et al. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1949.

26 Čeh o dr. Ivanu Žolgerju, Slovenec, 5. 6. 1925, št. 124, str. 2.

27 A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 57–58 in 143; Seminarška naloga Dieterja Reichenauerja, Arhiv Slovenskega biografskega leksikona, ZRC SAZU, Mapa Ivana Žolgerja; Pleterški, Janko (1971). Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918. Ljubljana: Slovenska matica, str. 281; Čeh o dr. Ivanu Žolgerju, Slovenec, 5. 6. 1925, št. 124, str. 2.

28 Slovenec, 29. 6. 1914, št. 144, str. 1.

29 Zločin v Sarajevu (2004). Tragična smrt prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove soproge vojvodinje Hohenberg. Habsburgovci: Žalostne slike iz naše preteklosti. Ljubljana: Založba Karantanija, str. 9–11.

srbsko propagando. Drugega julija 1914 sta krsti Franca Ferdinanda in Zofije Hohenberške prispeli v Trst. Ob prihodu v mesto ju je blagoslovil tržaški škof Andrej Karlin, po rodu Slovenec. Iz Trsta je krsti proti Dunaju peljal vlak, ki je prečkal tudi slovensko ozemlje. Ivanka Anžič Klemenčič prizore ob progi opisuje takole: »Sedaj je slovenska zemlja objela prestolonaslednika in ga nosila na poslednji poti. In videlo se je, da je prestolonaslednik tu prišel med svoje, med tiste, ki jim je bil on tolika nada. Ob celi progi, koder je tekel žalni vlak, je ljudstvo hitelo izkazat zadnjo čast in pozdrav ljubljenu prestolonasledniku. /.../ Na progo so sipali cvetje, drugi so držali v rokah goreče sveče. Vsa srca je polnila ena sama velika žalost in solze so ovirale pogled, ki je strmel za žalnim vlakom, kakor bi ondi za vedno bežali od nas vsi naši veliki upi.«³⁰ Na poti proti Dunaju je imel vlak tudi daljši postanek v Ljubljani. Na železniški postaji je pokojnika blagoslovil tudi knezoškof Anton Bonaventura Jeglič. Le nekaj dni po atentatu pa je v Ljubljani pri Katoliški tiskarni izšla že citirana knjiga Ivanke Anžič Klemenčič.³¹

Pogled na zgodovino sarajevskega atentata oziroma na zgodovino celotne monarhije se je spremenil šele po koncu prve svetovne vojne. Tako ni čudno, da Ivan Hribar v svojih spominih, izdanih leta 1928, o atentatu, piše takole: »Kaj če bo to povod za Avstrijo, da pade čez malo Srbijo in jo uniči? Toda to bojazen jame pobijati uvaževanje, da je sedaj izginila z evropskega mednarodnega prizorišča ona oseba, katere slavohlepu so se pripisovali nameni, ki so bili nevarni za svetski mir.«³² Nadalje Hribar primerja Gavrila Principa z Milošem Obilićem. Slednji je po bitki na Kosovskem polju, ki je potekala na Vidov dan (28. junij), ubil sultana Murata I. Principa je tako po Hribarjevem mnenju usoda določila, da je na isti dan kot stoletja pred njim Obilić umoril tirana in tako od svoje domovine odvrnil »še veliko usodnejše zasluževanje, ki je v svojih dosledkih imelo vesti do silnega ponižanja in morebiti celo do iztrebljenja njegovega naroda.«³³

Že leta 1919 je v Ljubljani izšla knjižica z naslovom Habsburgovci: Žalostne slike iz naše preteklosti. V njej je odtisnjena pesem, ki nazorno prikazuje, kako se je v okviru nove jugoslovanske države moral spremeniti pogled na nekdanjo vladarsko dinastijo. Prva kitica se glasi: »Sedaj si šel od vseh prokleti rod, odnesel te svetovni je vihar, zdaj narod naš postal je svoj gospod, in ti ne vrneš se nikoli več, nikdar.«³⁴ Za primerjavo je bila v Domoljubu 23. julija 1914 objavljena pesem Frana Saleškega Šmida, katere prva kitica se je glasila takole: »Pal je mož, močan ko hrast! /.../ Za njim rosi oko! Ob padcu stresla se je zemlja, in udarec čulo je nebo.«³⁵ Na neki način je logično oziroma vsaj ni presenetljivo, da je bil pogled na prestolonaslednika, njegovo družino in reformni program v Kraljevini Jugoslaviji očrnjen. Toda, kako se je podoba Franca Ferdinanda spremenila v zadnjih sto letih? Odgovor na to vprašanje dobimo, če citiramo odsek iz knjige A. Rahtena: »/.../ v moderni slovenski historiografiji je prestolonaslednikova vloga prikazana precej bolj diferencirano, kot je to veljalo za povojno jugoslovansko zgodovinopisje. Danes ni več sporno priznanje, da je načrtoval reformo, ki bi izboljšala položaj vsaj dela slovanskih prebivalcev habsburške monarhije.«³⁶

30 Prav tam, str. 28–29.

31 A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 107–108 in 111–112; Dr. Ivan Šušteršič, Moj odgovor, str. 65; Zločin v Sarajevu (2004). Tragična smrt prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove soproge vojvodinje Hohenberg. Habsburgovci: Žalostne slike iz naše preteklosti. Ljubljana: Založba Karantanija, str. 9–11; Ambrožič, Matjaž (ur., 2007). Dnevniški zapiski dr. Evgena Lampeta (1898–1917). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, str. 38.

32 I. Hribar, Moji spomini II, str. 92.

33 Prav tam, str. 383.

34 Zločin v Sarajevu (2004). Tragična smrt prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove soproge vojvodinje Hohenberg. Habsburgovci: Žalostne slike iz naše preteklosti. Ljubljana: Založba Karantanija, str. 69.

35 Spomin na prestolonaslednika Franca Ferdinanda, Domoljub, št. 30, 23. 7. 1914.

36 A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 142, 117–118.

Franc Ferdinand in Franc Jožef. (Hrani: Pokrajinski arhiv Maribor.)

SKLEP

V času delovanja prestolonaslednika Franca Ferdinanda so nekateri Slovenci zaradi svojih sposobnosti in marljivega dela uspeli na Dunaju priti do pomembnih položajev. Zaradi tega je na njih postal pozoren tudi prestolonaslednik, ki se je na gradu Belvedere obkrožal z ljudmi, ki bi mu po prevzemu oblasti pomagali pri vodenju države. Glede na majhno število Slovencev, ki jih je na predvečer vojne v monarhiji živelo nekaj več kot 1,4 milijona, je bilo delovanje Ivana Žolgerja, Josipa viteza Pogačnika, Ivana Šusteršiča idr. velik dosežek za slovensko inteligenco. Ti posamezniki, ki so imeli daljnosežne poglede na svet, ki jih je obkrožal, so se dobro zavedali, kako pomembna osebnost je bil Franc Ferdinand pri reševanju problema nepravične razdelitve moči med narodi monarhije. Tako je razumljivo, da so tisti Slovenci, ki so zagovarjali trialistično preureditev države, v prihodnjem cesarju videli velikega reformatorja, ki bo južnim Slovanom dal enak položaj, kot so ga imeli Nemci in Madžari. Toda zaradi strelav v Sarajevu Franc Ferdinand ni dobil možnosti, da bi se izkazal kot reformator. Žalostni odzivi slovenskega političnega vrha in Slovencev nasploh po atentatu so bili razumljivi. Velika žalovanja ob smrti pomembnih politikov so bila tudi pred Francem Ferdinandom in po njem nekaj običajnega. Slovenci so tako leta 1916 objokovali Franca Jožefa, leta 1934 kralja Aleksandra in leta 1980 Tita. Nova država, ki je nastala po letu 1918, je predstavnike nekdanje vladarske rodbine predstavljala v negativni luči, saj nova jugoslovanska zavest ni dopuščala prostora za nostalgijo po habsburških časih. Šele postopno so slovenski zgodovinarji začeli raziskovati življenje in delo prestolonaslednika v objektivnejši luči. Tovrstni primer je knjiga Andreja Rahtena, ki je izšla 100 let po usodnih strelah v Sarajevu in predstavlja pomen in delo Franca Ferdinanda ter Slovencev v krogu njegovih zaupnikov.

LITERATURA

- Aichelburg, Wladimir (2000). *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este und Artstetten*. Wien: Verlagsbüro Mag. Johann Lehner.
- Aichelburg, Wladimir (2014). *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este 1863–1914. Notizen zu einem ungewöhnlichen Tagebuch eines außergewöhnlichen Lebens, Band 1*. Wien: Verlag Berger.
- Aichelburg, Wladimir (2014). *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este 1863–1914. Notizen zu einem ungewöhnlichen Tagebuch eines außergewöhnlichen Lebens, Band 2*. Wien: Verlag Berger.
- Aichelburg, Wladimir (2014). *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este 1863–1914. Notizen zu einem ungewöhnlichen Tagebuch eines außergewöhnlichen Lebens, Band 3*. Wien: Verlag Berger.
- Ambrožič, Matjaž (ur., 2007). *Dnevniški zapiski dr. Evgena Lampeta (1898–1917)*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- Dedijer, Vladimir (1966). *Sarajevo 1914*. Ljubljana: DZS.
- Demmerle, Eva (2013). *Habsburžani*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Hitler, Adolf (1943). *Mein Kampf. Zwei Bände in einem Band*. München: Zentralverlag der NSDAP.
- Hribar, Ivan (1983–1984). *Moji Spomini, I-II*, uredil Vasilij Melik. Ljubljana: Slovenska matica.
- Klopp, Onno (1980) v: *Neue Deutsche Biographie, Herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 12. Bnd*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Marschall, Godfried (1975) v: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Band 6*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Pleterski, Janko (1971). *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Pleterski, Janko (1998). *Dr. Ivan Šusteršič 1863–1925*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Rahten, Andrej (ur., 2013). *Žibertova teorija zarote*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Rahten, Andrej (2014). *Prestolonaslednikova smrt: Po sledeh slovenskih interpretacij sarajevskega atentata*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Reifenscheid, Richard (1990). *Die Habsburger in Lebensbildern: Von Rudolf I. bis Karl I*. Graz-Wien-Köln: Verlag Styria.
- Rumpler, Helmut (1997). *Eine Chance für Mitteleuropa. Österreichische Geschichte 1804–1914. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie*. Wien: Ueberreuter.
- Šuklje, Fran (2010). *Sodobniki, mali in veliki. III. del spominov*, uredil Andrej Rahten, Ljubljana: Slovenska matica.
- Šusteršič, Ivan (1922). *Moj odgovor*. Ljubljana: Samozaložba.

Weissensteiner, Friedrich (1983). *Franz Ferdinand – Der verhinderte Herrscher*. Wien: Österreichischer Bundesverlag.

Zločin v Sarajevu (2004). Tragična smrt prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove soproge vojvodinje Hohenberg. Habsburgovci: Žalostne slike iz naše preteklosti. Ljubljana: Založba Karantanija.

Žibert, J[ohann] A[ugustin] (1918). *Der Mord von Sarajevo und Tiszas Schuld an dem Weltkriege. Die Serbischen Warnungen und eine »schwierige« gerichtliche Untersuchung. [Die Wiener Schmähbrieve im Jahre 1914.] Zwei Beiträge über die Notwendigkeit einer ehrlichen Demokratie und Völkerverständigung*. Wien: Samozaložba.

ČASOPISNI VIRI

O sarajevskem atentatu, *Narodni dnevnik*, št. 168, 30. 7. 1926, str. 2.

Prestolonaslednik in njegova žena mrtva, *Slovenec*, 29. 6. 1914, št. 144, str. 1.

Čeh o dr. Ivanu Žolgerju, *Slovenec*, 5. 6. 1925, št. 124, str. 2.

ARHIVSKO GRADIVO

Arhiv Slovenskega biografskega leksikona.

Seminarska naloga Dieterja Reichenauerja, Arhiv Slovenskega biografskega leksikona, ZRC SAZU, Mapa Ivana Žolgerja.

POVZETEK

Prva svetovna vojna oziroma vélika vojna je, še preden so si velike sile takratnega časa medsebojno napovedale vojno, našla svoji prvi žrtvi v Sarajevu. Pod usodnimi streli Gavri-la Principa sta življenje izgubila Franc Ferdinand in njegova soproga Zofija Hohenberška. Avstrijski prestolonaslednik (to je postal leta 1896) je med nekaterimi Slovenci takratnega časa veljal za osebo, ki bo spremenila dualistično ureditev monarhije. Posamezniki, denimo Ivan Žolger, Josip vitez Pogačnik, Ivan Šusteršič idr., so bili pripadniki ideje o trialistični preureditvi države, znotraj katere bi južni Slovani dobili enake pravice, kot so jih imeli Nemci in Madžari. Franc Ferdinand, ki je leta 1902 dobil lastno vojaško pisarno, se je v krogu svojih zaupnikov, imenovanem tudi belvederski krog (po gradu Belvedere, v katerem je prestolonaslednik bival s svojo družino), postopno začel pripravljati na prevzem oblasti. Zaradi svoje inteligence in sposobnosti sta v ta krog prišla tudi Slovenca Ivan Žolger (odličen poznavalec prava) in Josip vitez Pogačnik (strokovnjak za vojaške zadeve). V zasebno oziroma družinsko življenje prestolonaslednika pa sta prodrla dva Slovenca. Najbliže je tegobam družinskega življenja prišel osebni spovednik Zofije Hohenberške, Slovenec Ivan Avgustin Žibert. Znameniti slovenski arhitekt Maks Fabiani pa je po naročilu prestolonaslednika preuredil vrtove na gradu Artstteten, pri čemer mu je pomagala tudi Zofija Hohenberška. V začetku leta 1914 je Fabiani od Franca Ferdinanda prejel naročilo, naj iz umetnostnozgodovinskega pogleda preuči njegove gradove. Tako vidimo, da je nekaterim Slovencem, ne po naključju, ampak zaradi njihovih sposobnosti, uspelo pridobiti zaupanje prestolonaslednika. Nekaterim med njimi so se celo obetali visoki položaji po nastopu Franca Ferdinanda na prestol, vendar so streli v Sarajevu preprečili tudi to. Interpretacij atentata in dela Franca Ferdinanda so se Slovenci lotili takoj po dogodkih v Sarajevu. Prve interpretacije, nastale še v času obstoja obdonavske monarhije, so bile zelo čustvene in poveličevalne. Sprememba državnega okvira po letu 1918 je nato popolnoma spremenila pogled na nekdanjo vladarsko družino in njene glavne predstavnike. Šele v obdobju po osamosvojitvi Slovenije so se zgodovinarji lotili bolj objektivnega preučevanja življenja in dela Franca Ferdinanda ter Slovencev, ki so igrali pomembno vlogo v krogu njegovih zaupnikov.